



תוכנית לימוד לסמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

12832.1

"מורנו" להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

הנאה ממעשה שבת - גדרים

שיעור מספר 9



מכון גבוה
ללימודי היהדות
ירושלים

בשיעור הקודם עסקנו באיסור הנאה ממלאכה שעשה ישראל בשבת. כמו שפסקו המחבר והרמ"א בשולחן ערוך אורח חיים סימן שיח סעיף א - המבשל בשבת (הגהה) או שטקס אהת משאך מלאכות, במזיד, אסור לו לעולם ולאחרים מותר למוצאי שבת מיד; ובשו"ג, אסור בו ביום גם לאחרים, ולערב מותר גם לו מיד. בשיעור הזה נגדיר מהי הנאה האסורה.

א. פירות שיצאו מהתחום וחזרו

תלמוד בבלי מסכת עירובין דף מא עמוד ב

אמר רב פפא: פירות שיצאו חוץ לתחום וחזרו, אפילו במזיד - לא הפסידו את מקומן.

מה משמעות האמירה של רב פפא? אם הפירות הוצאו מחוץ לתחום במזיד באיסור, מדוע מותר ליהנות מהם?

חידושי הרמב"ן מסכת עירובין דף מא עמוד ב

הכי קתני - פירות שיצאו חוץ לתחום וחזרו, במזיד לא יאכלו כלל, במה דברים אמורים שלא במקומן, דהא מתהני במעשה שבת, ומעשה שבת אסורין עליו, ובדין הוא דאפילו בתוך התחום כל שהעבירן ברשות הרבים ד' אמות שלא במקומן אסורין הם, והא דנקט חוץ לתחום משום דקתני בשו"ג יאכלו, חזרו למקומן במזיד נמי יאכלו בכל מקום שהיו נאכלין תחלה, לומר שלא הפסידו את מקומן

הרמב"ן מסביר שטלטול ד' אמות ברשות הרבים, והוצאה מחוץ לתחום, הם כמו כל מלאכת שבת אחרת, ואסור ליהנות ממנה. לכן אם הפירות יצאו מחוץ לתחום, או שטלטלו ד' אמות ברשות הרבים, אסור ליהנות מטלטול זה. אבל אם הם חזרו למקומם, אין הנאה מהטלטול וההוצאה, שהרי השימוש בפירות אלו בתוך התחום היה אפשרי ומותר גם לפני הטלטול. לכן הנאה מהפירות במקום ממנו הם יצאו היא לא הנאה ממעשה אסור, ומותרת.

חידושי הריטב"א מסכת עירובין דף מא עמוד ב

...מקשו הכא - היכי אמרינן דאפילו החזיר במזיד יהיו מותרין ... לאכלן במקומן ... דהא קי"ל שהמבשל במזיד בשבת לא יאכל ... י"ל ד...הכא ... ליכא אלא איסור תחומין דרבנן, ומשום איסור תחומין לא קנסינן ליה שלא יאכלו.

תוספות מסכת עירובין דף מא עמוד ב

לא הפסידו את מקומן - אף על גב דהבא מחוץ לתחום אסור למי שנשתלח לו הני מיילי התם דאיתיה חוץ לתחום אבל הכא דהשתא הם במקומן שרי אפילו להאי דאפקא ולא דמי למבשל בשבת במזיד לא יאכל דהתם הוי איסור דאורייתא.

מדברי בעלי התוספות משמע שמותר רק בהתקיים שני התנאים - רק אם האיסור הוא איסור דרבנן (כמו שכתב הריטב"א) ואין ממש הנאה מהאיסור, מכיוון שהפירות חזרו למקומם (כמו שכתב הרמב"ן).

אך הריטב"א מביא שיטה נוספת -

חידושי הריטב"א מסכת עירובין דף מא עמוד ב

ולפי מה שכתבנו בפרק ר' אליעזר דמילה (שבת ק"ל ב') לדעת הרב ר' יונה ז"ל ... לא מתסר מעשה שבת מפני שנעשה בו איסור העברה ברשות הרבים או הוצאה והכנסה, שלא אסרו במעשה שבת אלא דבר שיש בו מעשה דהיינו שנעשה שום תיקון בגופו שזה נקרא מעשה, והיינו דנקטינן בכל דוכתא מעשה שבת, וטעמא דמסתבר הוא.

למדנו ארבעה טעמים להיתר הנאה מפירות שהוצאו מתחומם באיסור וחזרו -

- א. רמב"ן - מכיוון שבסוף נהנים מהם במקום ממנו הם יצאו, אין הנאה מהמעשה האסור.
- ב. ריטב"א - באיסור תחומין דרבנן לא גזרו איסור הנאה.
- ג. תוספות - מותר ליהנות רק בהתקיימות שני התנאים הללו.
- ד. רבנו יונה - אין גזירת איסור הנאה אם החפץ לא השתנה.

❖ הרחבות – עוד יישום לדברי רבנו יונה, והאם יש הבדל בין ישראל ונכרי בזה?

ברם הדברים אינם פשוטים. הרי רב פפא הדגיש את ההיתר כאשר הפירות חזרו למקומן, ואפילו במזיד. ואכן בהמשך הגמרא מביאה ברייתא –

תלמוד בבלי מסכת עירובין דף מא עמוד ב

תניא: פירות שיצאו חוץ לתחום, בשוגג - יאכלו, במזיד - לא יאכלו. רבי נחמיה אומר: במקומן - יאכלו, שלא במקומן - לא יאכלו.

מסקנת הגמרא היא שהתנאים הסכימו שאם חזרו למקומם בשוגג – מותרים, ואם הגיעו למקום אחר במזיד – אסורים. וחלקו על שני המצבים האחרים – הגיעו למקום אחר בשוגג, וחזרו למקומם במזיד (שעל מקרה אחרון זה הכריע רב פפא). אם כן לכולי עלמא מוסכם שאם טלטלו את הפירות למקום אחר יש לאסור את ההנאה מהפירות!

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן ה

הריטב"א (כתב) בשם ר' יונה דלא מיתסר משום מעשה שבת אלא כשנעשה תיקון בגוף הדבר. והא דאסור במביא מחוץ לתחום צריך לומר שהיתה על כך גזירה מיוחדת, מה שאין כן ביצאו חוץ למקומם וחזרו והכניסם

הגרש"ז מסביר שלפי רבנו יונה בעקרון: מעשה שבת שלא השפיע על החפץ, אמור להיות מותר גם אם נעשה במזיד. הסיבה שהתנאים אסרו את ההנאה אם הגיע מחוץ לתחום הוא מחמת גזירה מיוחדת על תחומין (פסיקת הרמב"ם מקבילה לרבנו יונה. בהרחבות על שיטת הרמב"ם הובאו דברי המגיד משנה, שכתב דברים דומים למה שכתב הגרש"ז).

רמב"ם הלכות שבת פרק ו הלכה כד

פירות שיצאו חוץ לתחום וחזרו, בשוגג יאכלו בשבת שהרי לא נעשה בגופן מעשה ולא נשתנו, במזיד לא יאכלו עד מוצאי שבת.

מלשון הרמב"ם עולה שקיבל את יסודו של הריטב"א ורבנו יונה לעניין היתר בשוגג, אך לא במזיד (מפרשי הרמב"ם העירו ששמע שפסק כרבי נחמיה, ולא כרב פפא. עיינו עוד בהרחבות)

❖ הרחבות – פסיקת ברמב"ם בסוגיית עירובין מא עמוד ב

עוד קולא שעולה מהרמב"ם – הרמב"ם פסק כרבי יהודה, שבמזיד נאסר על העושה עולמית. אך כאן הרמב"ם כתב בסתם שיותר במוצאי שבת, ולא חילק בין מי המטלטל עצמו לבין אנשים אחרים.

❖ הרחבות – לאוסרים הנאה ממלאכת שבת שלא שינתה את החפץ, האם נאסר שימוש עולמית?

יש נפקא מינות משמעותיות מאוד בין השיטות –

לפי שיטת הרמב"ם, הקולא היחידה שאפשר ללמוד מכאן היא שאם החפץ חזר למצבו המקורי, הוא לא נאסר בהנאה.

לפי הריטב"א יש לבחון האם יש מכאן היתר כללי יותר לאיסורי דרבנן.

לפי רבנו יונה המשמעות היא שלא יהיה איסור הנאה בכל מלאכה שלא שינתה את החפץ. לפי הרמב"ם זה נכון, אך רק בשוגג. בהמשך נמשיך להעמיק ולברר זאת.

א. מלאכה שלא שינתה את החפץ

חיי אדם חלק ב-ג (הלכות שבת ומועדים) כלל ט סעיף יא

כל העושה מלאכה מן המלאכות האסורות מדאורייתא כגון המבשל בשבת וכן כולם, אם במזיד, אסור לו לעולם, ולאחרים מותר למוצאי שבת מיד. ואם בשוגג או ששכח או אומר מותר, אסור בו ביום לכל אדם, ולערב מותר מיד אפילו לו... ודוקא בדבר שנעשה מעשה בגוף הדבר, שנשתנה מכמות שהיה כמבשל וכיוצא בו. אבל המוציא מרשות לרשות שלא נשתנה הדבר מכמות שהיה – אם בשוגג, מותר אפילו לו אפילו בו ביום. ואם במזיד, אסור אפילו לאחרים עד מוצאי שבת מיד. ומכל מקום יש להחמיר בכל איסור תורה כמו מבשל.

החיי אדם הביא את דברי הרמב"ם, שפסק שאם החפץ לא השתנה אין איסור בשוגג. אך כתב שיש להחמיר אם נעשתה מלאכה דאורייתא. ובביאור הלכה (סימן שיח על סעיף א' ד"ה "אחת") הביא את דבריו.

לא כל הפוסקים קבלו את דבריו, אפילו מעיקר הדין –

בפתיח של השיעור הובאו דברי המחבר בשולחן ערוך ודברי הרמ"א שם. השולחן ערוך מביא את המקרה הכתוב בברייתא, בישול, והרמ"א מעיר על דבריו "או שעשה אחת משאר מלאכות".

שו"ת אז נדברו ח"ט סי' לט

אודות מעשה שבת בדבר שלא נשתנה, שהתפלל למה לא הבאתי את החיי אדם המובא בביאור הלכה, כשלמדתי עכשיו את הארחות חיים להרא"ש שלי עם הפירושים, שבסוף נדפס צוואת רבינו יעקב בן הרא"ש בעל הטורים דכתב וזה לשונו: ולא תאכל ולא תשתה שום דבר שהובא ברשות הרבים עכ"ל, וזה כדברי רמ"א ושתיקת כל הפוסקים... ועיקר החידוש הוא רק מהחיי אדם, והביאור הלכה קיצר כאן, ויש מקום לטעות כי הכוונה דכן ס"ל לרמ"א, וזה אינו, שהרי מפורש "וה"ה שאר מלאכות", והאיך יתכן לפרש אחרת, ובזה אין מקום דיון.

'אז נדברו' מדייק מלשון הרמ"א שהוא לא קיבל את החידוש של רבנו יונה, וגם לא של הרמב"ם.

ברם האמרי בינה סובר אחרת –

אמרי בינה חלק אורח חיים דיני שבת סימן כ

הא שבישל בשבת במזיד אסור לעולם לו ולאחרים מותר מיד, כמו שכתבו הטור והרמ"א "או שעשה אחת משאר מלאכות", יש לומר דווקא דומיא דמבשל, שעל ידי המלאכה הכין לו האוכל. אבל המוציא מרשות היחיד לרשות הרבים, או המעביר ד' אמות ברשות הרבים, דלא עשה המלאכה בגוף הדבר – לא קנסינן ליה

האמרי בינה לא ראה הצדקה לדייק מלשון הרמ"א כנגד רבנו יונה.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות תחומין סימן תה סעיף ט

פירות שהוציאו חוץ לתחום והחזירו, אפילו במזיד, ... בשבת, מותרין באכילה במקומם, ואפילו לאותו ישראל שהחזירם לצרכו במזיד

מגן אברהם סימן תה ס"ק יד

ולא דמי למבשל בשבת במזיד דאסור, דהתם אסורא דאורייתא הוא, תוספות. וצריך עיון דהא המטביל כליו, והמעשר, דאסורא דרבנן נינהו וקנסינן כדאיתא פ"ב דתרומות וצריך לומר דדוקא בדאית ליה פרי אחריני

המגן אברהם הציע ללמוד כדברי הראשונים שאם מדובר באיסור דרבנן אין איסור הנאה. אך הוא מתקשה – באיסורי דרבנן אחרים (לדוגמא – טבילת כלים, האסורה בשבת רק מדרבנן) השולחן ערוך פסק שאסור ליהנות!

בביאור הלכה (ד"ה מאי טעמא) הפנה לעיין ברמב"ן וריטב"א. ובנתיב חיים הכריע –

נתיב חיים סימן ת"ה

(אחרי שהוא מביא את קושייתו של המגן אברהם ממשדך -) אבל העיקר מה שמצאתי בחידושי ריטב"א בשם ר' יונה, וז"ל - ואפילו בשבת לא מיתסר מעשה שבת, מפני שנעשה בו איסור העברה ברשות הרבים או הכנסה והוצאה, שלא אסרו במעשה אלא דבר שיש בו מעשה, דהיינו שנעשה שום תיקון בגופו, שזה נקרא מעשה. והיינו דנקטינן בכל דוכתא "מעשה שבת", וטעמא דמסתבר הוא

ממשדך השולחן ערוך (לא כל הסעיף מובא כאן. רק החלקים הנוגעים ישירות לעניין שלנו) –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות תחומין סימן תה סעיף ט

וכל זמן שלא הוחזרו והם חוץ למקומם, אם הוציאן בשוגג מותרים לאכלם

נשמת אדם חלק ב-ג (הלכות שבת ומועדים) כלל ט סעיף י

פסק בש"ע סי' ת"ה בפירות שהוציא בשבת אפילו שלא במקומן בשוגג יאכל, ומדכתב סתמא משמע דמותר אפילו לו, וכדאיתא להדיא ברמב"ם, ועל כרחך צריך לומר דסבירא ליה חילוק זה, וכמו שכתב בהדיא הריטב"א

❖ הרחבות – תשובת מראה הבזק – הנאה מאוכל שהובא ברכב בשבת

מצינו שפוסקים צירפו את הסברא הזאת להיתר -

1. אוטובוס שיצא לדרכו בשבת

שו"ת מנחת יצחק חלק ט סימן לט

ע"ד אם מותר לנסוע במוצש"ק מיד באוטובוס שיצא מהתחנה המרכזית מבעוד יום ... כתבו להתיר בנדון כה"ג עפ"י הרמב"ם (עירובין ר"פ מי שהוציא והרשב"א (שבת ק"ל), וכן מוכח מדברי הרמב"ם (פ"ו מה' שבת הכ"ד) ובשי"ע או"ח (סי' ת"ה) וכמבואר בנתיב חיים שם, והביאם בחי"א (נ"א כלל ט' סי' י"א), וכ"פ בחי"א בפנים שם, ובביאור הלכה (סי' ש"ח ס"א), שיש לחלק בין ביטול שנעשה בגוף הדבר שנשתנה מכמות שהי' אז במזיד אסור לו לעולם, ולאחרים מותר במו"ש = במוצאי שבת = ובשוגג אסור בו ביום גם לאחרים וכו', אבל הוצאה מרשות לרשות שלא נשתנה מכמות שהי', אם בשוגג מותר אפילו בו ביום ואם מזיד אסור אף לאחרים עד מו"ש מיד עיין שם

שו"ת ציץ אליעזר חלק יג סימן מח

נשאלתי מכמה אם מותר מיד במוצש"ק לנסוע באוטו אגד כשידוע שהגיע לכאן ממקו"א שיצא משם מבעוד יום עם נוסעים מחללי שבת ר"ל. ואם יש צורך לחכות בכה"ג שיעור של כדי שיעשה, היינו השיעור שהיה צריך לקחת לנהג במוצש"ק כדי לצאת ממקום שהיה נמצא עד הגיעו לכאן. ועולה בדעתי דיש גם מקום לצדד בהיתרא מכח זה שיש לומר שהו"ל זה כמוציא מרשות לרשות שיש הרבה ראשונים שמתירים בכה"ג בהיות שלא נעשה מעשה בגוף הדבר, ולא נשתנה הדבר מכמות שהיה. ועל האמור להוסיף שבכגון נידוננו י"ל שכו"ע יודו דמותר, דהא מהפעולה לבד בזה שחילל את השבת והביאו את האוטו לכאן אי אפשר עדיין ליהנות ממנה כלל, ודרושה עוד פעולה חדשה של נסיעה בהיתר במוצ"ש, באופן שפעולת החילול היתה רק בבחינת של הכשרה שיוכלו לאחר מיכן ליהנות מפעולת ההיתר שתעשה מיד במוצ"ש, והנוסעים שמשלמים במוצ"ש הוא עבור הנאת הנסיעה במוצ"ש, באופן שיוצא שהנוסעים לא נהנים כלל, ועכ"פ לא באופן ישיר, מפעולת החילול שהיתה רק בבחינה של הכשרה לפעולת ההיתר שתעשה מיד במוצ"ש, וגם הנהג ג"כ לא נהנה בזה למעשה בקבלו כסף נסיעה מהנוסעים במוצש"ק מפעולת החילול, כי אם הוא נהנה עבור נסיעתו מחדש מהכא להתם במוצש"ק.

שו"ת במראה הבזק חלק א' תשובה לא

שאלה: האם מותר לנסוע במוצאי שבת, מבית הכנסת לבית, ברכב של יהודי שבא עמו בשבת?
תשובה: לנסוע במוצש"ק ברכב של יהודי שבא בו בשבת מבחינה הלכתית טהורה, אין איסור בדבר. משום, שגם אם נתייחס לאותה נסיעה במוצש"ק, כהנאה מ"מעשה שבת"¹, יש להתיר זאת מכמה סברות². ואף מסתבר, שאין צורך להמתין שיעור הזמן שבו היה בעל הרכב מגיע לביהכ"ג, לו היה יוצא מביתו במוצ"ש (זמן "בכדי שיעשו")³. ואולם, אין לעשות זאת למנהג קבוע, משום "מיגדר מילתא". שזהו זלזול ממש בכבוד השבת, כאשר שומריה "מנצלים" את מחלליה לטובתם ולהנאתם. ויש בזה גם חשיבות הפגנתית, כלפי אלה שאינם חשים לאיסורי שבת החמורים⁴.

2. בורר

שו"ת רב פעלים חלק א - אורח חיים סימן יג

וראיתי להרב ערך השלחן סי' ש"ט סק"ג, שכתב אם עבר וסינן מים או יין, נ"ל לכאורה דמותר לשתותו, ולא דמי למבשל בשבת כמ"ש הרשב"א והריטב"א, דלא קנסו אלא בביטול ודכוותיה דנעשה בגוף הדבר מעשה חדש, אבל אם לא נעשה בגוף הדבר מעשה, כגון הוצאה מרשות היחיד לרשות הרבים מותר.

1 שו"ע או"ח, פוסק בסי' ש"ח, סעי' א': "המבשל בשבת או שעשה אחת משאר מלאכות, במזיד אסור לו, לעולם, ולאחרים מותר למוצ"ש, מיד, ובשוגג מותר למוצ"ש, מיד בין לו בין לאחרים". לכאורה, המקרה דן, הוא הנאה ממלאכה שנעשתה בשבת במזיד.

2 י א. המשנ"ב, סק"ה, פוסק שאפילו מי שנעשה בשבילו האיסור — נחשב כאחרים לענין זה. וא"כ, אפילו אם נסע אותו יהודי לביהכ"ג בשביל להחזיר דתיים — מותר.

3 יש מהפוסקים, המתירים ליהנות ממעשה שבת, כשמדובר במלאכה שלא יצרה שום שינוי בגופו של התוצר. כגון: הוצאה מרשות לרשות (חיי אדם. הובא בבה"ל, סי' ש"ח) ולכאורה, כן הדבר בנדון שלפנינו.

4 חילול השבת, הינו רק הכשר לפעולה נוספת הנעשית במוצש"ק. ואינו כמלאכה שעשייתה בשבת, הכשירה דבר להנאה ישירה. שהרי כאן אין שימוש ישיר באיסור.

ד. מחללי שבת שבזמננו, הם "אומרי מותר" ויש הרואים זאת כשוגג.

3 ההלכה של "בכדי שיעשו", הינה קנס של חכמים. שנאמרה בגוי שעשה מלאכה בשביל יהודי, ע"פ בקשתו. ואומר המשנ"ב (שם סק"ה), שבישראל לא קנסו, משום שלא חששו שיאמר לו לעשות איסור בשבילו. וגם שאין אדם חוטא לאחרים. הטעם הראשון שייך גם בחילוניים כיום. אבל חזקה שאין אדם חוטא ולא לו, אינה קיימת אצל החילוניים, שאינם רואים זאת כאיסור. וע"י פמ"ג אשל אברהם, שכ"ה, ס"ק כ"ב. ואולם, רבים נקטו הסברא הראשונה כעיקר. שהגזירה לא נאמרה בישראל כלל. וגם הפמ"ג נשאר בצ"ע להלכה במשבצות זהב, סי' רע"ו, סק"ה. ובפרט, לאור ה"קולות" הנוספות שהובאו בהערה 5. וראה שו"ת הר צבי או"ח, ח"א, סי' ק"פ.

4 שו"ת ציץ אליעזר, ח"ג, סי' מ"ח.

ערך השלחן כתב שבורר אינו כמבשל. לפני שבישל, האוכל לא היה מבושל. הבישול משנה את האוכל. אך לפני שברר, האוכל היה אוכל, אלא שהיה מעורב בו פסולת. פעולת הברירה היא בפסולת, לא באוכל. אם כן גם על זה אפשר לומר שהמלאכה לא נעשתה בגוף הדבר שנהנה ממנו. אך הרב פעלים דוחה את זה משתי סיבות -

אבל הרב חק יעקב בסימן תנ"ד כתב, דאם הוציא מרה"י לרה"י כדן מבשל, וכן משמע בב"י ס"י רנ"ט בשם המרדכי, דבמלאכה דאורייתא אף על גב דלא נעשה מעשה בגוף התבשיל אסור וכו' יע"ש. והנה מה דמדמי הרב ז"ל סינון המים והיין למוציא מרה"י לרה"י, יש לחלק דהתם בהוצאה לא ניכר שום יתרון בזה שהוציא, אבל הכא בסינון ניכר יתרון, דתיקנו מן הפסולת שהיה נראה בו בעין מקודם הסינון, וכן הוא בבורר ג"כ נראה יתרון בזה בעין

ראשית הוא מפקפק בעצם השימוש ביסוד של רבנו יונה, שהרי הפוסקים כתבו שלא לסמוך על זה כשמדובר על מלאכות דאורייתא.

הוא מוסיף שגם אם היינו סומכים על יסודו של רבנו יונה, אין להשוות בין הוצאה, בה החפץ באמת לא משתנה, לבין בורר, בו התוצאה ניכרת באוכל. דבר דומה מופיע בפרי מגדים -

פרי מגדים אורח חיים אשל אברהם סימן שיט

יש להסתפק אם בירר אם אסור באותו שבת, ויש לומר דאסור, דנהנה ממלאכת שבת בבורר אוכל מפסולת דאי אפשר לאכול כך, אבל שני מיני אוכלין דאפשר לאכול כך צ"ע

בהמשך דברי הפרי מגדים עסקנו בהרחבה שהובאה לעיל. הציץ אליעזר הביא את דברי הרב פעלים לצרף לקולא בדיון שלו.

שו"ת ציץ אליעזר חלק יד סימן לג אות ה

נוסף לכל האמור יש לומר עוד סניף נוסף להיתרא והוא עפ"י ספר ערך השלחן שהביא הרב פעלים ... אבל גם בהיא דהחק יעקב לא יצאנו מידי פלוגתא יע"ש בספר אמרי בינה, ועוד. ומה שמעיר ברב פעלים שם דיש לחלק דהתם בהוצאה לא מינכר שום יתרון בזה שהוציא, אבל בסינון ניכר יתרון דתיקנו מן הפסולת, וכן בבורר, יש להשיב ולומר שאבל עכ"פ בבואנו ללמוד איסור מהאמור במבשל יש לדחות ולומר שאפ"ה לא דמי מיהת למבשל והדומה ששם נעשה בגוף הדבר מעשה חדש, ומשאי"כ בסינון ובורר, וממילא אי אפשר ללמוד איסור משם לעל כגון דא שלא נעשה מיהת מעשה חדש בגוף הדבר.

הציץ אליעזר כתב שאמנם פוסקים פסקו ליישם את ההיתר רק במלאכות דרבנן, אך פוסקים אחרים קבלו את ההיתר. לגבי ההבחנה בין בורר לבין הוצאה מרשות לרשות. לדעת הציץ אליעזר זו אינה ההבחנה הנכונה. השאלה היא לא מה דומה להוצאה מרשות לרשות, אלא מה דומה לבישול. הבישול מייצר מוצר חדש שלא היה קודם. את זה אי אפשר לומר על בורר. לכן הוא מכריע שבורר יותר דומה להוצאה מרשות לרשות. אכן בילקוט יוסף התיר הנאה מהברירה -

ילקוט יוסף שבת ג הנאה ממעשה שבת - בדבר שלא נעשה איסור בגוף הדבר סעיף ע

מי שעבר על איסור בורר בשבת, כגון שברר בשוגג פסולת מתוך אוכל, או שברר אוכל מתוך פסולת על דעת לאכול לאחר זמן, אף אם עשה כן בכלי המיוחד לברירה, בדיעבד מותר לו לאכול ממאכל זה בשבת, מאחר שיכל לברור בדרך היתר. ובפרט אם חזר ועירב את הפסולת לתוך האוכל, דכבר אינו נהנה ממלאכת שבת.

סעיף זה מופיע בפרק שנקרא "דבר שלא נעשה איסור בגוף הדבר". מצד שני, נראה שסמך את היתרו על הדברים שכתב - שמותר רק בצירוף זה שיש דרכים מותרות לברור, ועוד יותר אם חזר ועירב וחזר וברר בצורה מותרת.

❖ הרחבות - היתר של הגרש"ז ליהנות מברירה באופן מסוים

ב. הסרת מונע

תפארת ישראל כלכלת שבת אמירה לעובד כוכבים סעיף ה

אבל מותר לומר לעובד כוכבים שלא בדרך צווי מה שחסר לו, כגון שיאמר לפניו הנר דולק עמוס, אף שיבין למחוט הנר בכלי, או איני יכול לקרות האיגרת החתום, אף שיבין מתוך דבריו לשבור החותם ולפתחו. ואי לאו הכי קשה, הרי אפ"י עשה כן עובד כוכבים בעצמו לצורך ישראל, אסור ליהנות ממנו, וכעובד כוכבים שהדליק נר לצורך ישראל דאסור לכל ליהנות ממנו, נ"ל דהתם נהנה מגוף ההדלקה האסורה, משאי"כ הכא אינו נהנה מקריעת הנייר עצמו רק

מדבר שהסתובב ממנו, דהיינו קריאת הכתב. וכמו כן במחיתת הנר אינו רק מסיר מה שמעכב סיבת ההבהקה, ואין הישראל נהנה מגוף המחיתה

התפארת ישראל מסביר שמותר לומר לנכרי להסיר את מה שמונע את השימוש בהיתר. לדוגמא – לשבור את החותם של המכתב, מפני שבמכתב עצמו לא התרחש שינוי. גם הסרת הפחם שבראש הנר איננה מחדשת דבר בפתילה שנותרת. הסרת הפחם מגלה את הפתילה שלמטה, ומאפשרת לאש שבה לעלות ולהבהיק, אך האש הייתה אחזה בפתילה גם קודם.

בהסרת מונע לכאורה יש קולא שאין בהיתרו של רבנו יונה. במקרים של רבנו יונה משהו חדש קרה לפירות – קודם הם היו בבית אחר, עכשיו הם בבית זה. לעומת זאת, למכתב שבמעטפה לא קרה דבר. מה שהתחדש הוא שהמעטפה כבר איננה קיימת. אך נראה שהמגן אברהם מחמיר גם בזה –

מגן אברהם סימן תקיח ס"ק יד

מי שיש לו לפתות (ירקות) טמונים בבור ופתחן עכו"ם בשבת או ב"ט ... אם עשה העכו"ם לצורך ישראל – אסור בכדי שיעשו, דמלאכה דאורייתא היא

מדובר על פתיחת בור כדי להגיע לפתות. לא נעשה מעשה בפתות, אלא רק הבור הוסר. אף על פי כן, המגן אברהם אסר.

מצד שני, מדויק מהמגן אברהם (סימן שז ס"ק כ' ול"א) שמתיר לרמוח לנכרי שיסיר את הפחם בנר. לכן הסביר הפרי מגדים –

פרי מגדים אורח חיים אשל אברהם סימן שז ס"ק לא

עיין מגן אברהם ... ואין נהנה כל כך, דבלאו הכי ראוי ליהנות לאורו

המגן אברהם אינו מקבל את היסוד של כלכלת השבת, שמותר לומר לנכרי להסיר מונע. לכן הוא הסביר שההיתר לרמוח לנכרי שיסיר את הפחם הוא רק במידה ויכול לקרוא גם קודם (ראה בשיעור מספר 3 בעניין תוספת הנאה). כדבריו פוסק במשנה ברורה (סימן שז ס"ק עו). במנחת שלמה (קמא סימן ה אות ב) ביאר שהסבר זה נאמר מפני שהמגן אברהם לא מקבל את העיקרון של כלכלת השבת, שמותר ליהנות ממה שלא נפעלה בו פעולה, אלא רק הוסר המונע.

הגרש"ז עצמו פוסק לאור דברי המגן אברהם –

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן ה אות ב

וכן מי שמפתח ביתו מונח ברה"ר והביאו אותו באיסור ופתח בו דלת ביתו דאסור ליכנס לבית ולהשתמש עם החפצים המונחים שם אם לא היה אפשר בשום אופן לפתוח את הבית אלא ע"י הבאת המפתח בעבירה, ואף על גב דלאחר שהמפתח כבר הובא אין בפתיחת הדלת משום מלאכה ולא אסור לפתוח בו אלא מפני שנהנה ממעשה שבת, אבל כיון דאי לאו שהביאו את המפתח בעבירה לא היה יכול כלל ליכנס לתוך הבית ולהשתמש במה שמונח שם אפשר דאע"ג שהוא רק כעין גורם דגורם אפי"ה ה"ז דומה להדין של ליפתות הטמונים בבור שפסק המג"א דאסור

הגרש"ז אומר שכשם שהמגן אברהם אסר את השימוש בפתות, למרות שרק הסיר את מה שמנע את הגישה אליהם, כך גם יש לאסור את הכניסה והשימוש בבית שלולא האיסור הייתה נמנעת הגישה אליה. וכך גם פסק הגרמ"פ –

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ב סימן עז

הנה בדבר ישראל שהביא במזיד מפתח מביתו דרך רה"ר ופתח דלתות בית הכנסת אם מותר ליכנס לביהכ"נ בשבת זו לע"ד יש לאסור

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ב סימן עא

בתשובה אחת בארתי שאסור ליכנס לביהכ"נ שנפתח במפתח שהביאו מרה"י לרה"ר באיסור... דהתם שייך לאסור הנאת הכניסה דשייך גם להקדיש זה ובהכניסה הא נעשה איסור

❖ **הרחבות – ראייתו של בעל ה'אגרות משה'**

בהמשך נראה שהגרש"ז חזר בו, וחלק על הגרמ"פ. אך בכדי לבאר את מחלוקתם, עלינו ללמוד יסוד נוסף.

ג. הנאה מסדר שני**שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ב סימן עא**

ובדבר אם יש איסור הנאה דמעשה שבת מדבר שהיה מונח בחדר אפל והדליק אחד נר באיסור והביאו, והספק הוא מחמת שבהדבר גופיה לא נעשית העבירה אלא בהנר שגרמה שימצאו את הדבר, הנה לכאורה כיון שלר' יוחנן הסנדלר ילפינו מ'קדש' בב"ק דף ע"א ואף למ"ד דהוא רק מדרבנן הוא אסמכתא ל'קדש' שייך זה רק כשנעשה האיסור בגוף הדבר. ולכן אף לר' יהודה נמי הא לא יחמיר יותר מ"י הסנדלר ... וא"כ הוא ג"כ מהאסמכתא לקדש, ולא שייך דמיון לקדש כשלא נעשה כלום בגוף הדבר אלא בהנר שלכן אף שהעבירה דהדלקת הנר גרמה למצא הדבר שנמצא שנהנה עכ"פ מהעבירה אין לאסור. ובתשובה אחת בארתי שאסור ליכנס לביהכ"נ שנפתח במפתח שהביאו מרה"י לרה"ר באיסור, אבל ל"ד לכאן דהתם שייך לאסור הנאת הכניסה דשייך גם להקדיש זה ובהכניסה הא נעשה איסור..... אך מ"מ ראוי לבע"י להחמיר שלא ליהנות מכיון שנגרם הנאה זו ע"י איסור. ידידו, משה פיינשטיין.

כפי שלמדנו בשיעור הקודם, "היא קודש ואין מעשיה קודש". הרב פיינשטיין מסביר שתקנת חז"ל היא להגדיר ש"מעשיה קודש". אופי הגזירה הוא תוצאות האיסור שנעשה בשבת יוגדר כאסור עליו כמו קודש. לפיכך - אסור להיכנס לבית שפתחו בעזרת מפתח שטלטלו ברשות הרבים. הפתיחה הזאת היא הנאה מסדר ראשון. אסור להשתמש באור נר שהדליקו בשבת באיסור. אך אם מצאו חפץ בעזרת נר שהודלק באיסור, אמנם החפץ נמצא בעזרת דבר שהיה אסור להשתמש בו, אך החפץ עצמו לא נאסר.

הרב ולדנברג הרחיב את היסוד של הנאה מסדר שני לנפקא מינה נוספת - הנאה מתרופה שהתקבלה על ידי מרשם שכתב רופא באיסור -

שו"ת ציץ אליעזר חלק ט סימן יז - קוני' רפואה בשבת פרק ב סעיף טו

כתיבת תרשים [מרשם] באיסור אם אוסר הרפואה שלקחו על ידי כך מבית מרקחת.... נראה דקיל טפי מהוצאה, שנעשה על כל פנים עבירה בגוף הדבר שהוציאו מרשות לרשות, מה שאין כן מלאכת הכתיבה שבתרשים, לאו כל כמיניה לאסור את התרופה שהוא גוף אחר. ובאמת רמזתי על כך בעצמי בתחלת דברי שם בכתבי בלשון ועוד זאת עדיפות גדולה בכתיבת תרשים בהיותו והאיסור לא נעשה בגוף הרפואה. ודברי המג"א בסו"ס תקי"ח דאוסר ליהנות מלפת שהיה טמון בבור אם פתח נכרי הבור עבור ישראל, אף על גב שהנכרי רק הסיר את המונע, מלבד מה שיש לחלק דבשם מכל מקום העבירה היא בגוף הדבר שהלפת מונח בשם, דהיינו הבור, חוץ מזה, הרי כותב כת"ר בעצמו, שמ"מ אין זה שייך למה שאסרו חכמים במבשל משום גזירה דשמא ירבה. ובספרי שם הרי הבאתי בעצמי מהא"ב ומפלוגתא שיש בזה, והרגשתי שאני מביא זאת כהוספת חיזוק לצד ההיתר שכתבתי בשם, ועוד הוספתי עוד כמה צדדי היתר

הציץ אליעזר מתיר ליהנות מתרופה שהתקבלה על ידי מרשם שנכתב באיסור בשבת, מכיוון שזו הנאה מסדר שני. הוא ער לכך שלכאורה דברי המגן אברהם על הלפת לא בהכרח מסתדרים עם דבריו. הוא דוחק מעט בכדי ליישב את הדברים, ומסיים שדברי המגן אברהם גם אינם הכרחיים. לאור יסוד זה, הגרש"ז חזר בו ממה שאסר את הכניסה לבית שנפתח בעזרת מפתח שטלטלו באיסור, והתיר עוד יותר מהגרמ"פ -

שו"ת מנחת שלמה תניינא (ב - ג) סימן כב

מש"כ במנחת שלמה [ח"א] סימן ה' אות ב' ד"ה עכ"פ, דמי שהביא מפתח מרה"ר באיסור ופתח בו דלת ביתו, דאסור להכנס לבית ולהשתמש עם החפצים המונחים שם אם לא היה אפשר בשום אופן לפתוח את הבית אלא על ידי הבאת המפתח בעבירה. ובשש"כ פי"ח הערה רמ"ד מובא בשמי דמותר. חושבני שמסתבר יותר דמותר, כמובא בשמירת שבת כהלכתה, הואיל ולא מצאתי בשום מקום דקנסו חכמים שלא ליהנות ממעשה שבת רק מגוף הדבר שנעשה בו האיסור, או מאור נר שהודלק בשבת דחשיב נמי כנהנה מגוף הנר, וכיון שהאיסור להנות ממעשה שבת הוא רק מדרבנן, מסתבר דאסור רק להשתמש וליהנות מהמפתח לפתוח בו הדלת, אבל הכניסה לבית לאחר שכבר פתוח אף על גב שרק לצורך זה הובא המפתח מכל מקום בפתיחה עצמה לא נעשה כלל שום איסור מלאכה זולת זה שנהנה בפתיחתו ממעשה שבת, ולכן נלענ"ד דלאחר שכבר פתוח שפיר מותר להכנס וליהנות מכל אשר בבית.

שימו לב ללשונו של הגרש"ז - בפתיחה עצמה לא נעשה שום איסור, ולכן תוצאות הטלטול - אסורות, אך תוצאות הפתיחה - לא.

ברם, הרב אלישיב התיר עוד יותר מכך -

מלכים אומניד, נספח סי' כח, עמ' תקכה

שאלה: בית מלון שנכנסים לחדרו רק באמצעות כרטיס מגנטי, כיצד יכנס יהודי לחדרו בשבת?
... וממ"ח הגאון ר"ש אלישיב (שליט"א) [צ"ל] שמעתי דרך נוספת... [לאחר שפטר את ענין האמירה לעכו"ם, הוסיף]: ואין כאן איסור הנאה ממלאכת נכרי

נסכם את הדעות בעניין פתיחת דלת -

הגרמ"פ כתב שאם טלטל מפתח באיסור, אסור ליהנות מהדלת שנפתחה ע"י המפתח. הגרש"ז כתב שהאיסור היה בטלטול, ולא בפתיחה. הנאה מהדלת שנפתחה היא הנאה מסדר שני, ולא כלולה באיסור הנאה ממעשה שבת. אך עולה מכך שאם היה איסור בעצם פתיחת הדלת, היה אסור. הגרי"ש אלישיב אמר שכל פתיחת דלת נועדה רק להביא להנאה של מה שמאחורי הדלת, ולכן תמיד נתייחס אליה כהסרת מונע בלבד⁵. על כן לשיטתו יהיה מותר ליהנות מפתיחת הדלת, אפילו אם הפתיחה עצמה הייתה באיסור.

ד. "מבריא ארי" - שימור הקיים

1. כיבוי דליקה

בשיעור הראשון (עמוד 1) למדנו שהמשנה בשבת דף קכא עמ' א מתירה לאפשר לנכרי לכבות שרפה, למרות שעתידי היהודי ליהנות מכיבוי זה. תוספות מבררים - מדוע מותר ליהנות מכיבוי זה, האם היתר זה לא עומד בניגוד לגזרה?

תוספות מסכת שבת דף קכב עמוד א

ואם בשביל ישראל אסור - ... לא דמי להא דאמר לעיל "נכרי שבא לכבות, אין אומרים לו 'כבה' ויאל תכבה', והכא אסור כשעושה בשביל ישראל. דכי אמרינן דנכרי אדעתא דנפשיה קא עביד, הנ"מ בכיבוי וכיוצא בו, שאין ישראל נהנה במעשה הנכרי. אבל הכא, שגוף ישראל נהנה במעשה של נכרי, לא אמרינן אדעתא דנפשיה קעביד, הואיל והנכרי מתכוין להנאתו. כך פירש רבינו שמשון הזקן

בעלי התוספות מקשים - אמנם הנכרי מכבה ללא ציווי של ישראל. אך אין ספק שהנכרי מציל את הנכס בשביל בעליו, בשביל ישראל! רבנו שמשון הזקן מסביר שאין בכך איסור, מכיוון גופו של ישראל לא נהנה ממעשיו של הנכרי.

האמנם ניתן לומר שגופו של ישראל לא נהנה ממעשה הנכרי? הרי ביתו עמד להישרף ולהעלם, ועתה גופו של ישראל יכול לשבת בבית!

התשובה היא שבתו של ישראל וחפציו היו קיימים וההנאה מהם הייתה נגישה עוד לפני הכיבוי. השרפה רק איימה לכלות את יכולת ההנאה, והנכרי מנע את הריסת פוטנציאל ההנאה. המעשה של הנכרי לא חידש הנאה שלא הייתה קיימת קודם לכן.

במקומות אחרים בש"ס (עינינו בב"ק דף נ"ח ע"א, ב"ב דף נ"ג ע"א, ובתוספות על מסכת כתובות דף ק"ז ע"ב ד"ה "חנן", ועוד ועוד) מושג זה נקרא "מבריא ארי". "מבריא ארי" הוא שם כולל למצבים בהם ההנאה נגישה כרגע, אך משהו ("ארי") מאיים על עתידה של הנאה זו. במצבים אלו, מי שפועל לא מסב הנאה חדשה, אלא רק מבריא את ה"ארי" - מסלק את הדבר שפוגע ביכולת ההנאה.

בהקשרים הלכתיים רבים, "הברחת הארי" אינה נחשבת הנאה, מכיוון שהיא רק מאפשרת את המשך ההנאה שכבר הייתה קודם לכן.

נגדיר שוב, בכדי לחדד את ההבדל בין מבריא ארי לבין המושג שכבר ראינו לעיל, הסרת מונע -

'הסרת מונע' הוא מצב בו אין אפשרות ליהנות ממשו. המלאכה האסורה מאפשרת את ההנאה.

'מבריא ארי' הוא מצב בו ניתן ליהנות כרגע. אך משהו מאיים על היכולת להמשיך ליהנות. המלאכה האסורה מאפשרת את המשך ההנאה.

הגרש"ז הרחיב את היתר ההנאה מכיבוי השרפה (שהיא ה"ארי" במקרים אלו) גם כאשר ישראל כיבה את הדלקה, וגם כאשר מדובר בבגד שהשרפה כבר אחזה בו -

⁵ יש לציין שבספר נאמר שהשיקול של הרב אלישיב הוא "מבריא ארי". את המושג הזה נברר בהמשך בהרחבה, ולמעין יתברר שנפל בספר ט"ס.

שו"ת מנחת שלמה תניינא (ב - ג) סימן כב

גם מה שכתבתי שם, שאם נפלה דליקה בשבת באופן שהבית היה ודאי נשרף עם כל מה שבתוכו, וניצלו רק על ידי זה שישראל כיבה את האש בעבירה, שאסור להשתמש בו ביום עם כל מה שנשאר בתוך הבית משום דחשיב כנהנה ממעשה שבת, כעת נלענ"ד שמוזר הדבר לאמרו ... וגם נלענ"ד שאפילו בבגד שבחלקו כבר נאחז בו האש, גם כן חושבני שמותר אפי' בו ביום להשתמש וליהנות ממה שנשאר ... הן אמנם ראיתי בתפארת ישראל בכלכלת שבת דיני מלאכות שבת אות א' שכתב "המכבה נר בשבת אף דלא נהנה מגוף הכיבוי על כל פנים נהנה על ידי זה מן הנותר מהנר" ולכן אסור לו ליהנות כמו במבשל עיין שם, מכל מקום חושבני שזה דוקא מפני שהנר הוקצה באמת כולו להשרף (שהרי בשמן המסתפק חייב משום מכבה), מה שאין כן בדליקה שאחזה בבגד

היתר זה של כיבוי דליקה נכון גם בכיבוי דליקה הנמצאת בתוך המנוע של הרכב –

מלכים אמניך פרק ד סעיף ז

הסיע יולדת לבית החולים בשבת והשאיר מנוע פועל, מותר לומר לנכרי "כל המכבה אינו מפסיד"

כרגע המנוע של הרכב פועל. אם המנוע ימשיך לפעול, הבערה הפנימית מאיימת להרוס את הרכב. כאשר הנכרי מכבה את המנוע, הוא רק מונע את ההרס שעלול לבוא, ולא מייצר הנאה חדשה.

2. כיבוי נורה במקרר

בדומה להיתר כיבוי האש, השש"כ מתיר לכבות נורה העלולה לפגוע בשימוש עתידי –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשל"ט) פרק לא סעיף א

מותר לומר לנכרי, אחרי שפתח את המקרר והנורה שבו נדלקה, שאם יסגור את המקרר מבלי להוציא את הנורה תחילה, או לנתקה, לא יוכל היהודי שוב לפתוח אותו (כלומר בלשון סיפור הצורך בעשיית המלאכה), והנכרי יבין מה עליו לעשות

שימו לב למציאות אליה השש"כ מתייחס –

הנכרי כבר פתח את דלת המקרר. הנורה כבר דלוקה. כרגע ניתן ליהנות מהמקרר. הבעיה היא שאם דלת המקרר תיסגר, והנורה תכבה, לא יהיה ניתן לפתוח את דלת המקרר, מכיוון שהנורה תידלק שוב. השש"כ אומר – כרגע ההנאה (האוכל שבמקרר) נגישה. כיבוי הנורה והדלקתה האוטומטית היא בבחינת ה"ארי" שעשוי להגיע ולמנוע את ההנאה בהמשך. לכן מותר ליהנות מכך שהנכרי מסיר או מכבה את הנורה.

3. שמירת החום והקור של מאכלים

הרמב"ן השתמש ביסוד זה בהקשר נוסף –

חז"ל גזרו איסור להטמין אוכל בדבר המוסיף הבל בערב שבת, ובשבת עצמה אסרו להטמין אפילו בדבר שאינו מוסיף הבל (את גדרי הלכה זו נלמד בע"ה בשיעור 26). אם עבר והטמין, האם מותר ליהנות מהחום שבמאכל?

חידושי הרמב"ן מסכת שבת דף לט עמוד ב

מטמין בדבר המוסיף אסור התבשיל אפי' דיעבד שלא תאמר אין טומנין אמרו לכתחלה אבל עבר והטמין מותר, ומיהו דוקא בצונן שנתחמם או נצטמק ויפה לו אבל בעומד בחמימותו כשעה ראשונה אין לנו

הקור מאיים לקרר את המאכל. ההטמה רק מונעת מה"ארי", מהקור, לחדור למאכל. לכן, גם מקרה זה הוא "מבריח ארי", ומותר ליהנות מהאוכל החם. דברי הרמב"ן נפסקו בשולחן ערוך –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רנז סעיף א

אין טומנין בשבת, אפילו בדבר שאין מוסיף הבל; אבל בספק חשיכה, טומנין בו. ואין טומנין בדבר המוסיף הבל אפילו מבע"י, ואם הטמין בדבר המוסיף הבל, התבשיל אסור אפילו בדיעבד. ודוקא בצונן, שנתחמם או שנצטמק ויפה לו, אבל בעומד בחמימותו כשעה ראשונה, מותר

כמובן שאם הטמין בדבר שאינו מוסיף הבל, ההטמה רק מונעת מחדירת הקור, ומותר ליהנות מהחום שנשמר –

מגן אברהם סימן רנז ס"ק ו

והוא הדין המטמין בשבת בדבר שאינו מוסיף הבל דשרי, דהא אינו אלא עומד בחמימותו

❖ הרחבות – הערת רבי עקיבא איגר

דברי הרמב"ן והמג"א נאמרו על איסור הטמנה, שהוא איסור דרבנן. הגרש"ז מסביר שאין סיבה שהיתר זה לא יהיה נכון גם אם עבר על איסור דאורייתא –

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן ה אות ב

אפשר שכונת המג"א לומר דהואיל וחזינן לענין הטמנה בערב שבת בדבר המוסיף הבל דאע"ג שאין זה ממש אותו החום שהיה קודם ואפי"ה כיון שנראה הדבר כאילו הוא רק עומד בחמימותו ולא נשתנה שרי, דלפי"ז הי"ה נמי אם הטמין בשבת בדבר המעמיד אף על גב דעבר אדרבנן מ"מ כיון שכך הוא האמת שרק שומר על אותו החום שהיה קודם שלא יתקרב שפיר שרי, ולפי"ז אפשר דה"ה נמי אם עבר אדאורייתא לעשות בשבת את הכלי שמעמיד דמ"מ כיון שרק שומר על החום שהיה קודם ואינו עושה שום שינוי בגוף המים ... לא חשיב כנהנה ממעשה שבת

אדם שיצר תרמוס בשבת עבר על איסור דאורייתא, ובודאי שאסור להשתמש בו בשבת. אך אם עבר והטמין בו את המים, האם מותר ליהנות מחום המים שנשמר הודות לשהיה בתרמוס? מכיוון שהתרמוס רק שומר על החום, הגרש"ז פסק שכן.

כשם שהראשונים והפוסקים התירו ליהנות מהחום שנשאר במאכל, הגרצ"פ התיר ליהנות מהקור שנשמר –

שו"ת הר צבי אורח חיים א סימן קפא

ובפריזידער יש עוד צד להקל דכאן לא נעשה המאכל במלאכת איסור, אלא גרם שלא יתקלקל, וזה לא נחשב נהנה מאיסור מעשה שבת, וחתן בני שיחיה הביא רא"י לזה מדברי הרמב"ן הרשב"א והר"ן בהא דעבר והטמין בדבר המוסיף הבל מבעוד יום שהתבשיל הוא אסור באכילה, שזה רק בצונן שנתחמם או שנצטמק ויפה לו, אבל בעומד בחמימותו כשעה הראשונה מותר, והובא בשו"ע סימן רנו סעיף א, ובשו"ע הרב הוסיף בזה: שהרי אינו נהנה כלל מהאיסור, הרי ששמירה על המצב הקיים של המאכל שלא יתקרב ולא יתקלקל לא נחשב כהנאה לענין מעשה שבת, ויעויין במג"א שם ס"ק ו שה"ה בעבר והטמין בדבר שאינו מוסיף הבל בשבת שמותר באכילה דהא אינו אלא עומד בחמימותו.

חתן בנו של הרב פרנק למד מהרמב"ן שאיסור ההנאה חל רק על מה שמתחדש בחפץ. ממילא אם תיקנו מקרר באיסור, יהיה אסור לקרר בו משקאות שרוצים שיהיו קרים, מכיוון שזו הנאה מהאיסור. אך מותר ליהנות מהגבינות שלא התקלקלו הודות לתיקון האסור, מכיוון שלא נתחדש בהם דבר חדש.

4. כיבוי אור

שרגא המאיר חלק ד סימן קי"ז

דעת תוספות דמכיוון דמתניתין סתמא קאמר ... נראה דהך דינא מיירי בכל גוונא, ואין חילוק בזה בכל מין כיבוי.... הנה מפורש דאין לחלק בין דלקה לשאר כיבוי, וגם בשאר מיני כיבוי

מדבריו עולה שאין צריכים למחות, ומותר ליהנות, מכך שנכרי מכבה אור בשבת, מכיוון שזה לא נחשב שגופו של ישראל נהנה. והמשנה הלכות חזר על היתר זה -

שו"ת משנה הלכות חלק ו סימן עח

ומה ששאל עוד במי שכבה נר או עלקטרי בשבת במזיד אי מותר לו לישן באותו חדר או דהו"ל נהנה ממעשה שבת נראה דכה"ג מותר לישן דהגם שהוא נהנה ממעשה שבת אבל אין זה ענין לנהנה ממעשה שבת דהכא לא הוה אלא כעין גרמא ולמשל הנהנה ממעשה שבת היינו כגון המבשל בשבת שהמאכל האוכלו אולי לא היה נעשה בו מעשה שבת לא היה ראוי לאכילה וכן כל כיוצא בזה שמעשה ניכר במלאכה זו שהוא עושה אבל המכבה את החשמל בלילה לא באה מעשה ההנאה ממלאכת שבת דהחשך הוא טבעי בבית ולולי הנר לא היה בו אור מעצמו וכשישן אין בו איסור לישן באישון לילה כשהוא לעצמו והכיבוי הוא עבירה בפני עצמה שאין לה שייכות עם השינה ומיד שכבה הנר אזדה [הלכה] לה מלאכת שבת ולא נשאר בה רושם כה"ג לפענ"ד פשוט דמותר לישן בבית זה

המשנה הלכות מסביר – בחדר יש חושך. האור הוא דבר שהוסיפו לחדר. כיבוי האור משיב את החדר למצבו הטבעי. המכבה רק 'מבריה' את האור שפגע בחושך, ולכן אין איסור ליהנות מהחושך שחזר.

5. הגנה מכוחות הטבע

הגרש"ז השתמש באותו היסוד להתיר הנאה מדברים שנועדו להגן מהטבע (שעלול לתפקד כ"ארי") –

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן ה אות ב

גם הסתפקתי במי שפרס אוהל בשבת להגן מהמטר והשמש דאפשר שמותר לישב תחת האוהל ואין זה חשיב כנהנה ממעשה שבת דיתכן שגם זה חשיב רק כמבריה ממנו את הגשם והשמש

הגרש"ז התלבט אם סברה זו נכונה גם בהקשר של הגנה משמש או מגשם – האוהל שנפרש באיסור לא מייצר מציאות חדשה, אלא רק משמר את היובש או את הנעימות שהיו במקום הזה לפני שהגיעו השמש והגשם. כאמור, הגשם והשמש הם בבחינת ה"ארי" המאיימים לפגוע בהנאה שניתן ליהנות מהמקום עליו המטריה או השמשיה מגנים.
דוגמא נוספת לכך –

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן ה אות ב

ה"ז דומה לסותם פירצה בשבת כדי למנוע כבוי דלא חשיב כנהנה ממעשה שבת



סיכום

- בגמרא בעירובין (מא:) רב פפא אמר שפירות שיצאו מהתחום וחזרו – לא הפסידו את מקומם. חלקו הראשונים מדוע אין בכך הנאה ממעשה שבת –
- א. רמב"ן – מכיוון שבסוף נהנים מהם במקום ממנו הם יצאו, אין הנאה מהמעשה האסור.
 - ב. ריטב"א – באיסור תחומין דרבנן לא גזרו איסור הנאה.
 - ג. תוספות – רק בהתקיים שני התנאים הללו.
 - ד. רבנו יונה – אין גזירת איסור הנאה אם החפץ לא השתנה.
- הרמב"ם פסק שהחילוק נכון אם המלאכה נעשתה בשוגג.
האם דברי רבנו יונה התקבלו על הפוסקים? בשיעור עסקנו ברמות שונות של מלאכות שלא שינו את החפץ –

מלאכה שלא שינתה את החפץ

החיי אדם הביא את דברי הרמב"ם, ופסק שאם המלאכה נעשתה בשוגג, מותר אפילו לו, אפילו בו ביום, וסיים שראוי להחמיר באיסורי תורה. בביאור הלכה (סימן שי"ח ד"ה "אחת") הביא את דבריו.
לשון הרמ"א על מעשה שבת היא "או שעשה אחת משאר מלאכות". בשו"ת אז נדברו דייק שהכוונה היא לכל המלאכות, כולל הוצאה מרשות לרשות. ממילא עולה שהרמ"א לא קיבל את העיקרון של החיי אדם. אך באמרי בינה כתב שהרמ"א התכוון לשאר המלאכות – הדומות לבישול, שנעשה שינוי בחפץ, אך מלאכות בהן לא השתנה החפץ – לא.
השולחן ערוך (סימן ת"ה סעיף ט) פתח בדברי הגמרא בעירובין ממנה פתחנו, שאם הפירות יצאו וחזרו מותר ליהנות מהם. המגן אברהם תלה את הדברים בכך שמדובר באיסור דרבנן (כמו תוספות). אך כתב שהדברים קשים – מצינו שאסור ליהנות גם ממלאכות דרבנן! הנתיב חיים כתב שהשולחן ערוך הביא את דברי רבנו יונה, וכתב שהדברים מסתברים. השולחן ערוך המשיך ופסק שאם הוציא בשוגג מותרים לכל, כדברי הרמב"ם.
הפוסקים, כאמור, העדיפו לא לסמוך על הסברא. אך מצאנו כמה מקומות שצירפו אותה –

א. אוטובוס שיצא לדרכו בשבת

במנחת יצחק ובציץ אליעזר צירפו את סברת רבנו יונה להתיר עליה לאוטובוס שיצא לדרכו בשבת והגיע לתחנת האיסוף של אדם ירא שמיים מיד אחרי שבת, מכיוון שהאוטובוס לא השתנה.

ב. בורר

בערך השולחן כתב שבבורר לא קורה שום דבר חדש לחפץ (הרי האוכל היה אוכל גם לפני הברירה, רק הוציאו את הפסולת), ולכן לכאורה אפשר להתיר הנאה מדבר שנברר באיסור. בחוק יעקב כתב על דבריו – ראשית, רוב הראשונים והפוסקים לא סמכו על רבנו יונה. לגופו של עניין, ודאי שבבורר התערובת השתנתה – עכשיו היא כבר לא תערובת!
הציץ אליעזר כתב שאמנם פוסקים כתבו ליישם את ההיתר רק במלאכות דרבנן, אך פוסקים אחרים קבלו את ההיתר. לגבי ההבחנה בין בורר לבין הוצאה מרשות לרשות הציץ אליעזר כתב שזו לא ההבחנה הנכונה. השאלה היא לא מה דומה להוצאה מרשות לרשות, אלא מה דומה לבישול. הבישול מייצר מוצר חדש שלא היה קודם. את זה אי אפשר לומר על בורר. לכן הוא מכריע לקולא שבורר יותר דומה להוצאה מרשות לרשות.

הסרת מונע

בכלכלת השבת לבעל ה"תפארת ישראל" כתב שמותר ליהנות מכך שנכרי הסיר מונע. לדוגמא – אם הסיר את הפחם שבראש הנר, שמונע מהאש (שכבר אוחות בפתילה) לעלות כראוי, או פתח מכתב – מותר ליהנות מזה. המגן אברהם (תקיה יד) כתב על לפתות שהיו בבור, שאם הנכרי פתח את הבור באיסור – אסור ליהנות מהלפתות. לכאורה נגד דבריו (המגן אברהם התיר בפועל ליהנות מהסרת הפחם שבראש הנר, אך הפרי מגדים כתב שהיתר זה מבוסס על מה שלמדנו בשיעור 3, תוספת הנאה).

לאור דברי המגן אברהם, הגרש"ז אורבך והגר"מ פיינשטיין כתבו שאם טלטלו מפתח באיסור ופתחו בעזרתו מבנה, אסור להיכנס למבנה. בהמשך נראה שהגרש"ז כתב שהוא חוזר בו.

הנאה מסדר שני

לעומת האיסור להיכנס למבנה שטלטלו את המפתח שלו באיסור, הגר"מ פיינשטיין התיר שימוש בחפץ שהוציאו מחדר בו הודלק האור באיסור. הוא ביאר שההנאה ממעשה שבת בנויה במודל של "קודש היא לכם" – יש להתייחס לתוצאות מעשה שבת כמו קדשים. אם הדליקו אור, התאורה היא קודש. אך לאחר שהוציאו את החפץ מהחדר, החפץ אינו קודש. להנאה הזו, ברמה השניה, קראנו הנאה מסדר שני.

בדומה לזה כתב בציץ אליעזר על שימוש בתרופה שהתקבלה ע"י מרשם רופא שנכתב באיסור. גם זו הנאה מסדר שני, שלא נאסרה.

מטעם זה הגרש"ז חזר בו ממה שאסר את הכניסה לבית שנפתח בעזרת מפתח שטלטלו באיסור, וכתב שאם פתיחת הדלת לא הייתה באיסור – אין לאסור את הכניסה לבית. אסור ליהנות מגוף המפתח, אך מותר ליהנות מכך שהדלת פתוחה, מכיוון שלא זה החפץ שנאסר.

ב"מלכים אמניך" הביא בשם הגרי"ש אלישיב שמטעם זה ניתן להתיר כניסה לבית אפילו אם נפתח באיסור, מכיוון שההנאה של הבית הייתה קיימת עוד קודם, והדלת רק מנעה מהכניסה וההנאה.

לסיכום פתיחת דלת נעולה באיסור –

הרב פיינשטיין אסר כניסה לבית שאילו טלטלו מפתח באיסור.

הגרש"ז אורבך התיר כניסה לבית שפתיחת הדלת עצמה לא נעשתה באיסור.

הרב אלישיב התיר כניסה לבית אפילו אם פתיחת הדלת עצמה נעשתה באיסור.

"מבריא ארי" – שימור הקיים

לעומת "הסרת מונע", מצב בו ההנאה אינה נגישה, והאיסור הופך את ההנאה לנגישה, "מבריא ארי" מתייחס למצב בו ההנאה נגישה כעת, אך משהו מאיים על המשך יכולת ההנאה. "הברחת הארי" לא נחשבת הנאה, מכיוון שהיא רק מאפשרת את המשך ההנאה שכבר הייתה.

למדנו בשיעורים קודמים את הסוגיה (מסכת שבת דף קכ"א ע"א) בה נאמר שאם פרצה דליקה, אסור לומר לנכרי לכבות את הדליקה, אך מותר לרמוז על כך, ומותר ליהנות מהכיבוי.

בשיעור מספר 5 למדנו את גדרי האמירה המותרת והאסורה בהקשר זה.

בעלי התוספות הקשו קושיה אחרת – מדוע מותר ליהנות מהכיבוי? רבנו שמשון מתריץ – אין כאן הנאה. ביארנו שכוונתו היא שלא נוצרה הנאה חדשה שלא הייתה נגישה לישראל קודם לכן. הבית היה, ועודנו. אמנם הוא עלה בלהבות, והיה תחת איום של שריפה, אך הנכרי רק מנע את הריסת הבית, ולא יצר הנאה חדשה. מותר ליהנות מהבית שכבר היה עוד לפני פרוץ הדליקה.

הגרש"ז כתב שהדברים נכונים גם אם אש אחזה בבגד בשבת, וכיבו את האש באיסור. ההנאה מהבגד לא נאסרה, מכיוון שהנאה זו הייתה נגישה גם לפני הדליקה.

למדנו מהתוספות שכל איסור ההנאה אסור בדברים שהנכרי הוסיף באופן חיובי, אך אין איסור במקרה שהנכרי רק סילק דבר קיים. לכן אין איסור ליהנות מכך שנכרי מכבה שרפה, מכבה אור, או מכבה מונע של רכב.

ב"מלכים אמניך" פוסק שאותו הדבר נכון אודות כיבוי מונע של רכב. הכיבוי רק מונע מהריסת הרכב, ולא מייצר הנאה שלא הייתה קודם לכן (כמובן שיש לרמוז לנכרי, ואסור לומר לו לכבות).

הש"כ פוסק דבר דומה לגבי כיבוי נורה במקרה כשר פתוח. כרגע ההנאה נגישה – המקרה פתוח. אך אם הדלת תיסגר, אזי יגיע ה"ארי" – האיסור שימנע מפתיחת הדלת שנית. לכן מותר לרמוז לנכרי לכבות (או להוציא) את הנורה.

הרמב"ן פסק דבר דומה ביחס לאיסור הטמנה. אם טמן באופן אסור, אך הטמנה רק שימרה את החום, אין איסור הנאה מהחום, מכיוון שהחום היה כל הזמן, והאיסור רק שימר את המצב. וכך פסקו בשולחן ערוך ובמגן אברהם.

הגרש"ז כתב שלכאורה הדברים נכונים לא רק על איסור הטמנה (שהוא איסור דרבנן), אלא גם באיסורי דאורייתא ממש.

בהר צבי הביא את דברי חתן בנו, שלפי זה אם תיקנו מקרר באיסור בשבת, יהיה מותר ליהנות מכך שהאוכל לא התקלקל, או ששמר על הקור שלו, מכיוון שהוא רק משמר את הקיים (לכאורה להכניס משהו כדי לקרר אותו יהיה אסור, מכיוון שזה יוצר מצב חדש. אך להכניס דבר שאינו קר רק כדי שלא יתקלקל יהיה מותר, מכיוון שמטרתו היא לשמור על הטרייות שכבר נמצאת במאכל).

הפוסקים הרחיבו מכאן גם מהגנה מפגעים שונים -

במשנה הלכות כתב שמתעם זה מותר לישון בחדר בו כיבו את האור באיסור, מכיוון שהחושך הוא המצב הטבעי לחדר, וכיבוי האור רק גרם למה שהיה פוגע בשינה לא להיות.

הגרש"ז כתב שאם פתחו מטריה או שמשיה באיסור, מטרם היא רק להגן ולשמור מהפגע שעלול לבוא (הגשם או השמש). לכן אין איסור ליהנות מאיסור זה. וכן אם סתם פרצה באיסור, והיא מונעת ממשב הרוח, שאיים לכבות את הנרות, מותר ליהנות מהנרות, מכיוון שלא הייתה כאן הנאה חדשה שלא הייתה קודם לכן

בזאת אנו מסיימים את סדרת "מעשה שבת" – מלאכות האסורות בשבת שנעשו על ידי נכרי ועל ידי ישראל. בשני השיעורים הבאים נלמד את גדרי שביתת כלים – מלאכות האסורות בשבת שנעשות על ידי כלים.